

INTE MAMMAS FEL OM BARNET BLIR MÖRDARE

Germund Hesslow

Svenska Dagbladet 99-01-18

Att förhållandet till våra föräldrar avgör hur vi blir som vuxna är i dag en universalförklaring till svårbegripligt mänskligt beteende. Det finns nu en omfattande forskning som tyder på att så inte är fallet. Enligt en hypotes utövar kamratkretsen det starkaste inflytandet.

Varför utvecklar en människa en viss personlighet eller ett viss beteendemönster? Hur uppkommer, för att ta ett konkret exempel, de böjelser som får vissa män att gå till prostituerade? I en tidningsintervju hävdar en psykolog att svaret står att finna i relationen till modern. "Många män som har som vana att köpa stora mängder sex upplever sin mor som likgiltig och avståndstagande eller överbeskyddande och påträngande [. . .] En pojke som inte känner sig älskad eller inte tillåts att växa som man kan fyllas av en vrede som gör att han omedvetet börjar trösta sig med överdrivna mängder av sex" (DN 5/10 1998).

Under hösten åtalades en 23-årig student för en serie bestialiska mord. En känd psykolog uttalar sig: "Förklaringen till 23-åringens raseri finns i hans uppväxt" (AB 8/10 1998). Några dagar senare uttalar sig samme psykolog om bakgrunden till att två små pojkar i Arvika kunde mörda en lekkamrat: "En gemensam nämnare för många förövare är att det aldrig har funnits någon där för deras behov [. . .] Ofta präglas föräldrarnas uppväxt av liknande trauman." (Expr 3/11 1998). Denna universalförklaring, att det är förhållandet till våra föräldrar som avgör hur vi blir som vuxna, lärs ut av de beteendevetenskapliga institutionerna vid våra universitet och högskolor och upprepas i massmedier varenda gång ett svårbegripligt beteende kommer på tal. Men tron på föräldrarnas avgörande betydelse för barnets utveckling är felaktig. Hur chockerande det än kan låta, finns det nu en omfattande forskning som tyder på att de personlighetsdrag som får vissa människor att köpa sex eller mörda sina lekkamrater inte har ett dugg att göra med hur de behandlades av sin mamma.

Judith Rich Harris, författare till ett antal traditionella läroböcker i utvecklingspsykologi, går i en vetenskapligt vederhäftig men populärt och trevligt skriven bok med titeln *The Nurture Assumption* (462 s, The Free Press) till rätta med antagandet att det är föräldrarnas beteende som skapar den vuxne individen. Boken har två teser. Den första är att föräldrarna i stort sett saknar betydelse för hur barnen blir. Den andra är att de effekter på personligheten som inte bestäms av arvsanlagen, den viktigaste faktorn, är en följd av relationerna till andra barn snarare än till föräldrarna. Termen "personlighet" syftar här på sådana relativt stabila känslomässiga reaktionsmönster och motiv som till exempel blyghet, själviskhet, impulsivitet eller socialt kontaktbehov, och bör inte förväxlas med de konkreta beteenden som personligheten kan ge upphov till.

Det starkaste argumentet mot tron på "uppfostningsantagandet" kommer från de numera välbekanta studierna av enäggstvillingar som vid spääd ålder adopterats bort till olika familjer. Eftersom dessa barn är genetiskt identiska men har haft olika uppväxtförhållanden, måste eventuella likheter mellan dem bero på genetiska faktorer och skillnaderna på miljön. Dessa studier visar, och här råder enighet bland experterna, att enäggstvillingar med skild uppväxt uppvisar en korrelation på bortåt 50 procent för de flesta personlighetsegenskaper,

(korrelationen är ett statistiskt mått på överensstämmelse eller likhet som kan variera mellan 0 och 100 procent) vilket betyder att omkring hälften av variationen i personlighet beror på genetiska faktorer.

Nu kunde man kanske tro att om hälften av personlighetsvariationen beror på gener, så måste den andra hälften bero på miljön. Även om föräldrarnas roll är väsentligt mindre än man tidigare föreställt sig, så kan den ändå vara betydande. Resonemanget kan verka rimligt, men det håller inte. Hade det varit riktigt, skulle enäggstvillingar som vuxit upp tillsammans, och alltså delat miljö, likna varandra mera än de som vuxit upp i olika familjer. Så tycks dock inte vara fallet. Forskningen visar tvärtom, att enäggstvillingar med gemensam uppväxt knappast liknar varandra mer än de som vuxit upp åtskilda. Obesläktade barn som vuxit upp i samma familj liknar inte heller varandra mer än helt orelaterade barn i samma samhälle.

Men finns det inte rader av vetenskapliga studier som visar att barn far illa av alltför stränga föräldrar, att barn som utsatts för våld löper större risk att själva bli våldsamma eller att det har stor betydelse för ungdomar att ha fasta normer och goda förebilder för att mogna som människor? Enligt Harris finns det visst sådan forskning, men den är av låg kvalitet och den visar inte alls det som många tror. För det första är de rapporterade effekterna av uppväxtmiljöer i allmänhet mycket mindre än de ansvariga forskarna brukar låta påskina och resultat som strider mot den förhärskande uppfattningen förtigs ofta. Harris citerar Eleanor Maccoby, en berömd expert på barns utveckling, som nyligen beskrev ett projekt hon deltog i för 35 år sedan: "Resultaten var [. . .] nedslående. I en studie av nästan 400 familjer fann man få samband mellan föräldrarnas uppfostringsmetoder [. . .] och [. . .] barns personlighetsdrag - faktiskt så få att nästan ingenting publicerades . . ."

Jämförelser mellan barn som utsatts för våld och barn som vuxit upp under mer normala förhållanden visar att de förra något oftare kommer att begå våldsbrott än de senare, men skillnaderna är ganska små. Barn som uppfostrats av lyckligt gifta föräldrar av två kön skiljer sig ganska litet från barn till ensamstående mödrar eller från barn som uppfostrats av lesbiska par. Liknande resultat finns för andra psykologiska variabler. Att skillnaderna är små betyder dock inte att de helt saknas. Problemet är dock att de skillnader som kunnat påvisas mellan personer som vuxit upp under olika förhållanden inte entydigt kan tolkas som belägg för "uppfostringsantagandet".

Barn som utsatts för övergrepp av sina föräldrar har ju också ärvt deras gener och vi vet redan att våldsbenägenhet är lika ärftlig som andra personlighetsdrag. Redan av genetiska skäl skulle man således förvänta sig att våldsoffer oftare än andra utvecklas till förövare. Vill man visa att själva våldsövergreppen har en långsiktig effekt på barnets psyke, måste man på något sätt kontrollera den genetiska faktorn och det har nästan inga studier gjort. Fördomarna om miljöns allena rådande betydelse har varit så stark att forskarna ostraffat kunnat bryta mot elementära vetenskapliga metodregler.

Ett annat vanligt misstag är man förväxlar orsak och verkan. Om man finner att auktoritära föräldrar tenderar att ha bråkiga barn, kan man inte utan vidare anta att det är föräldrarnas uppfostringsmetoder som är orsak till barnens beteende. Som Harris framhåller, är det väl dokumenterat att föräldrarnas sätt att behandla sina barn i hög grad är en följd av hur barnen är. Bråkiga barn tenderar att utlösa bestraffningar och kan därigenom skapa strängare föräldrar. Oroliga barn uppmuntrar en överbeskyddande attityd. De samband som iakttagits mellan föräldrars och barns beteenden beror till en betydande del på barnets effekt på föräldrarna. Ett tredje problem är svårigheten att ta reda på vilka uppfostringsmetoder

föräldrarna faktiskt har använt. Ofta har man låtit barn fylla i ett frågeformulär för att beskriva sitt eget beteende, varefter det får svara på nya frågor om hur det har brukat behandlas av föräldrarna. Naturligtvis föreligger här en stor risk att ett barn omedvetet söker rättfärdiga sig självt genom att överdriva vissa aspekter av föräldrarnas uppträdande. När man riktat frågor om uppfostringsmetoder till både föräldrar och barn finns det nästan ingen överensstämmelse alls i svaren.

Skall man tro Harris, och argumentationen är synnerligen övertygande, är således den forskning, som påstås visa att uppfostran, föräldrarelationer eller trauman har genomgripande effekter på barnets personlighet, i stort sett värdelös. Situationen har förbryllat beteendeforskarna. Om generna står för hälften av variationen, måste den andra hälften bero på miljön - det är ofrånkomligt. Nu är de miljöfaktorer man normalt tänker på i dessa sammanhang sådant som om föräldrarna är auktoritära eller släpphänta, konsekventa eller inkonsekventa, varma eller kyliga, våldsamma eller behärskade. Men eftersom sådana faktorer borde göra barnen i familjen mer lika varandra, och forskningen visar att de inte blir mer lika, så måste den relevanta miljön bestå av något annat, faktorer som inte är gemensamma för barn som växer upp tillsammans. Vilka är då dessa faktorer? I denna fråga finns ingen enighet bland forskarna.

En hypotes är att olika barn kan uppleva och påverkas av samma händelse på mycket olika sätt. Det föräldrabetende som den ene uppfattar som avståndstagande kanske uppfattas som kärleksfullt av den andre. Men det ter sig inte särskilt sannolikt att två enäggstvillingar, som redan är ganska lika till sina personligheter, skulle reagera så olika på samma beteende hos föräldrarna att det inte skulle finnas någon likhet alls i deras reaktioner. Och även om så vore fallet, skulle det ändå omöjliggöra alla generaliseringar om hur barn som utsätts för det ena eller det andra kommer att utvecklas senare. Om en "avståndstagande eller överbeskyddande mor" gör vissa pojkar till sexköpare och andra till trogna äkta män, och man inte kan säga något om vilka som reagerar på det ena eller det andra sättet, blir det omöjligt att dra slutsatser om vilken sorts barndom som ger upphov till vilken sorts vuxen person.

En faktor som med nödvändighet är unik för barn som växer upp tillsammans är placeringen i syskonordningen. Tanken att äldre och yngre syskon, på grund av sina inbördes relationer, utvecklar olika personligheter är en gammal tanke, som flera gånger avlivats av forskningen. Idén återupplivades häromåret av idéhistorikern Frank Sulloway i boken *Born to Rebel* men avvisas eftertryckligt av Harris. En annan möjlighet, som jag själv tror på men som än så länge bara omfattas av en minoritet, är att det är fråga om slumpfaktorer av biokemiskt och fysikaliskt slag i kombination med de mätfel som är ofrånkomliga när man försöker mäta ett så svårgripbart fenomen som personlighet. Enäggstvillingar har inte identiska hjärnor; deras hjärnvindlingar skiljer sig, precis som fingeravtryck, i själva verket ganska mycket och det beror på inflytandet av slumpfaktorer under hjärnans mognad.

Harris diskuterar inte alls denna typ av slumpfaktorer men hon tangerar kort möjligheten av stora mätfel. En människas beteende återspeglar inte bara hennes personlighet utan också de situationer som slumpen försatt henne i. En viss livssituation, äktenskapspartner, barn och arbete, kan uppamma beteendemönster hos en individ som inte hade uppkommit under andra omständigheter. Eftersom personlighetstester ofta består i frågor om huruvida man ofta betar sig si eller så, är det ingen långsökt tanke, och Harris redovisar en del belegg för den, att det man mäter faktiskt återspeglar ytligare ting än personligheten och att en del av den icke genetiska personlighetsvariationen kan vara uttryck för mätfel.

Harris egen uppfattning är att den relevanta miljöfaktorn är påverkan från andra barn snarare än föräldrarna. Barn tycks ha en mycket stark drift att inordna sig i grupper, och är villiga att gå mycket långt för att underordna sig de normer och beteenden som gäller i "deras" grupp. Harris ger många exempel på hur barn som i årtal trotsat föräldrarnas försök att lära dem en sak omedelbart tar efter beteenden som är normala i kamratgruppen. Barn till invandrare i USA lägger sig till exempel snabbt till med både jargong och uttal som dominerar bland andra barn i kvarteret, trots att de under väsentligt längre tid har exponerats för föräldrarnas tal. Harris redovisar forskning som talar för att rökning och kriminellt beteende hos ungdomar påverkas starkt av jämnåriga men obetydligt av föräldrar.

Barn lär sig att anpassa sitt beteende efter dem de umgås med och det finns många exempel på hur barn som uppträder aggressivt eller väluppfostrat hemma kan te sig radikalt annorlunda tillsammans med andra. Hur många läsare har inte någon gång förvånats över diskrepansen mellan sin egen bild av sin avkomma och de rapporter som kommer från skola eller dagis? Det finns forskning som visar att barn som beter sig moraliskt i en situation, till exempel hemma, mycket väl kan ljuga eller stjäla i en annan situation. Inte heller överför man utan vidare de förväntningar man har på sina föräldrar till människor utanför familjen.

Eftersom den biologiska poängen med barndomen är att förbereda sig för ett vuxenliv med andra än föräldrarna, finns det en naturlig och uppenbar logik i Harris tes. Man bör i första hand ta till sig sådana lärdomar hemifrån som är användbara i de grupper där man kommer tillbringa sitt vuxenliv. Om familjens normer strider mot dem som gäller hos jämnåriga, bland vilka ens framtida kolleger och äktenskapspartner finns, är det givetvis klokare att anpassa sig till de senare. Det råd Harris ger till föräldrar som undrar om det alls är meningsfullt att anstränga sig för att barnen skall utvecklas till harmoniska och välfungerande människor är att försöka styra deras val av umgänge. Det rådet torde vara svårt att följa i alla länder. I Sverige, med en närmast total socialisering av dagis och skola, torde det vara omöjligt.

En svaghet i Harris resonemang, och en allvarlig invändning mot boken som helhet, är att hon klumpar ihop personlighetsegenskaper, dvs sådant som har med motivation och känslor att göra, till exempel blyghet, själviskhet eller aggressivitet, med konkreta beteenden som uttal, rökning eller brottslighet. De belägg hon ger för kamratgruppernas effekter gäller i huvudsak anpassning till gruppnormer, vad som brukar kallas "socialisation", snarare än personlighetsutveckling. Personlighetsegenskaper återspeglar sannolikt strukturella och biokemiska egenskaper i hjärnan och kan predisponera en individ för vissa beteenden. Impulsivitet och aggressivitet torde exempelvis öka risken för kriminellt beteende, men får sådana konsekvenser framför allt i samverkan med sociala faktorer där gruppnormer är en viktig del. Att socialisation skulle kunna ha effekter på personligheten återstår att visa.

Harris har med största sannolikhet rätt i att det inte är modern som gör en person till sexköpare eller våldsbrottsling, för att nu anknyta till de inledande exemplen. Att det skulle vara kamratkretsen är en intressant men än så länge en obestyrkt hypotes.